

ÄNGEN VID STRANDEN

Det är inte bara så att barn skapar lek.
Leken skapar också barn. Den person
som låter sig fastna i lekens garn, den
blir ett barn, oavsett ålder. Leken är en
attityd, den har ett eget väsen.

TEXT *Lars-Erik Berg*

LARS-ERIK BERG

är professor i socialpsykologi vid Högskolan i Skövde. Hans forskning har odlat temat människan och leken alltsedan avhandlingen *Människans födelse – en socialpsykologisk diskussion kring G H Mead och J Piaget* (1976) till i dag.

NOBELPRISET I litteratur 1913 gick till indiern Rabindranath Tagore. Fyra ord av honom lyder så här: "På stranden leker barnen".

Varför har dessa skenbart triviala ord blivit berömda? Jag vill belysa det genom att använda Donald W Winnicotts lekteori för att förklara dem, och Tagores ord för att illustrera Winnicotts lekteori.

Stranden utmärks av ett specifikt drag: Den är inte densamma igår som i dag, som i morgon. Vind och vatten förändrar dess utseende, men inte till oigenkännlighet. Stranden befinner sig i ständig och synlig förändring, men den förblir samtidigt densamma. Den har kvar sin identitet; den är alltid strand, vad som än händer. Den saken kan vi känna oss trygga med.

Stranden är en arena som vi gärna söker oss till. Den lockar. Den innehåller kanske nyheter och hemligheter. Strandfynd, vrakgods. Inte bara stranden själv blir lite ny varje gång det har blåst, utan den ger oss nya gåvor att undersöka och använda. Leksaker finns i leksaksaffären. Men de finns också ofta på stranden i form av slipade glasbitar, stenar med märkliga former och färger, trädgrenar och rötter som hade blivit polerade av vattnet. En och annan fisk kilar omkring över botten, och gömmer sig snabbt.

Stranden är ett ställe som lämpar sig för lek. Tagore säger två viktiga saker om detta och om vem som leker på stranden. Låt oss tolka dem lite tillspetsat. Den lekande människan är ett barn, antingen den är fem eller femtio år gammal. Det är inte bara så att barn skapar lek. Leken skapar också barn. Den person som låter sig fastna i lekens garn, den blir ett barn, oavsett ålder. Filosofiskt uttryckt gör leken den som leker till ett objekt. Leken själv är ett kroppsligt subjekt. Leken är en attityd, ett väsen.

För det andra förblir inte den plats där den lekande människan leker samma plats. Översatt till Winnicotts värld kan man säga att leken förvandlar lekplatsen till en strand; den kan ändra karaktär precis som stranden. Och inte bara stranden utan den eviga kraft som formar den också. De mäktiga dyningarna efter stormen har en helt annan kvalitet än den krabba sjön omedelbart före, eller de lugna vågorna dagen dessförinnan, innan barometern sjönk. Stranden är förändringens plats, men ändå trygghetens. Det gäller också leken. Därför leker barnen på stranden.

JAG VET INTE OM Winnicott läste Tagores fyra ord, men hans lekteori passar förunderligt väl ihop med dem. Låt oss titta på den i koncentrerad form. I leken förverkligar barnet aningslöst sig självt som människa, antingen det nu är fem eller femtio år gammalt. Detta med åldern är en viktig observation med Winnicott. Barn behöver vuxna för att kunna leka på ett sätt som låter dem växa. Men inte vuxna som endast vuxna, utan vuxna som lekkamrater med erfarenhet, som kan handleda det oerfarna barnet i leken ut från det omedelbara utrymmet runt barnet självt. Den vuxne lekande inbjuder barnet till det potentiella området (*potential area*), men dit kan barnet bara följa med om den vuxne tar barnets attityd och ser tillvaron som ännu icke formgiven, som obestämd och odefinierad. Det är en areal av just potentialitet, möjligheter, där mycket kan hända. Tillvaron kan expandera; den kan bli omgjord gång på gång till något annat. Därigenom expanderar den på nytt hela tiden och ger ny kunskap om världen. Området är en sommaräng i blomning.

I det potentiella området blir trädrotten ett levande väsen, en docka eller en ödla. I vår tid har leksaker som uppfanns under beteckningen "transformers" övertagit trädrottens plats. Genom dem kan förskolebarnet &

Elin och hennes femåriga kamrater blev under en lång stund drottning med hovdamer som bereste jordens alla hav över förskolans blåa plastgolv.

förvandla sig – som Kalle och hans ständige följeslagare Hobbe förvandlar sig från sex-sjuåringen och hans leksakstiger till rymdpiloten Spiff och hans besättningsman. Elin och hennes femåriga kamrater på förskolan-jag besökte blev under en lång stund med hjälp av ”my-little-pony”-figurer till drottning med hovdamer som bereste jordens alla hav över förskolans blåa plastgolv och som under färden – med vuxnas försynta hjälp – i förbifarten lärde sig namnet på flera världsdelar,

och dessutom gjorde ett längre uppehåll som prinsessor i det antika Egypten.

Winnicott är berömd för sitt begrepp ”övergångsobjektet” (*transitional object*). Jag har just tagit exempel som inte brukar nämnas i det sammanhanget, som till exempel teddybjörnen, men som jag tror säger något mer än björnen. Begreppet brukar stå för barnets konkreta handling för att själv förse sig med den trygghet som inte finns under de stunder då ingen vuxen finns som handledare på

UR JAG TYCKER INTE OM VATTEN. ALFABETA 2010. GOUACHE OCH BLYERTS, DETALJ. ©EVA LINDSTRÖM

UR JAG TYCKER INTE OM VATTEN. ALFABETA 2010. GOUACHE
OCH BLYERTS, BESKUREN. ©EVA LINDSTRÖM

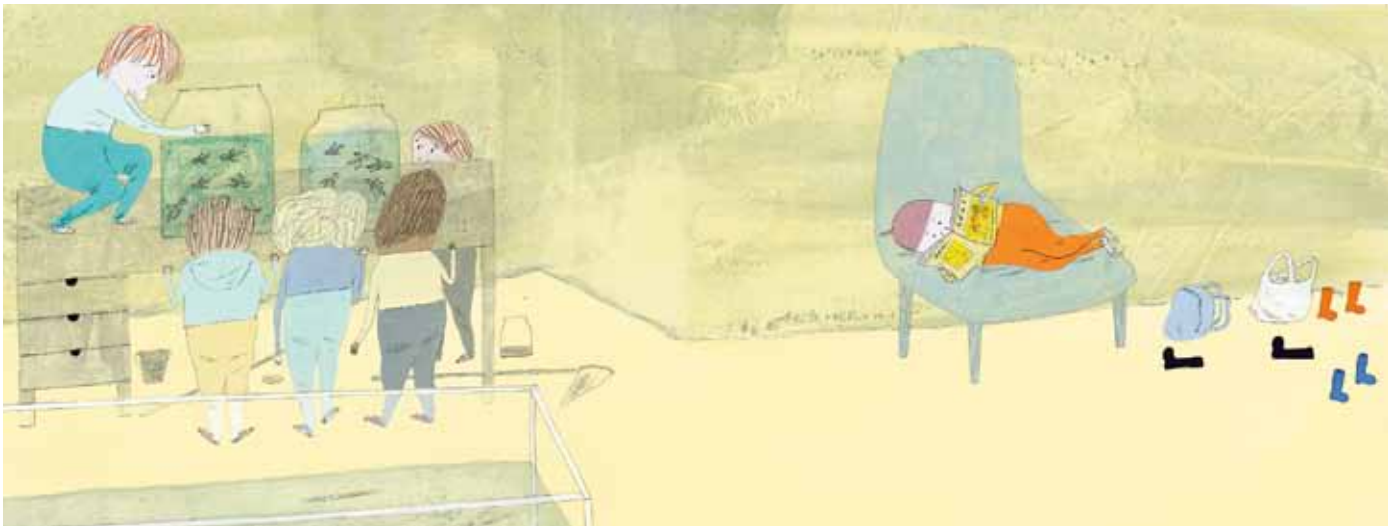

seglatsen ut i verkligheten. Lillebror med sin berömda snuttekrasa, i serien Snobben är ett berömt exempel ur seriernas värld, och som riktigt små barn har vi nästan alla haft något liknande. Övergångsobjektet är förstås en ”leksak”. Men en med mäktiga krafter. Övergångsobjektet är en följeslagare ut i världen, inte bara en tröst i otrygghetens stund. När jag som barn blir rädd för yttrevärlden behåller jag tryggheten från min invanda vrå av världen genom min snuttefilt, men den finns också som följeslagare när jag ger mig ut från min vrå. Det är den funktionen jag vill ha fram med mina exempel från något äldre barn i högre förskoleålder. Kalle utan Hobbe skulle inte kunna göra så vådliga resor som han gör.

Övergångsobjektet låter oss bekanta oss också med ett tredje viktigt begrepp för lekens kraft hos Winnicott: Det finns den subjektiva sfären, den där den enskilda människan i splendid isolation har sina upplevelser som ibland inte går att sätta ord på. En del av dem är förfärliga redan i vardagstillståndet. Det riktigt lilla barnet befinner sig till exempel i en när som helst utbrytande ”omöjlig ångest” (*unthinkable anxiety*) genom att det från början saknar en utkristalliserad identitet, men får den genom kontakten med de vuxna. Den stund som den vuxna försvinner hotar identiteten och dess plats i världen att krackelera för barnet – eftersom den inte har fått stadga än. Då rycker övergångsobjektet in med hjälp. Barnet undgår den hotande förintelsen genom att stödja sig på övergångsobjektet.

ÖVERGÅNGSOBJEKTET STÅR SOM EN enkel symbol för den vuxnas närvaro och den trygghet man där i bästa fall upplever. Den här funktionen gäller för ingen del bara de människor som synbarligen är barn, utan också för barnet i alla vuxna. När jag för tjugo år sedan fortfarande rökte pipa kunde jag när andan föll på betrakta den som min snuttefilt. Det var ingen slump att jag föredrog pipa. Jag hade en mycket gott förhållande till min kärleksfulle far som dog när jag var ung vuxen. Han rökte pipa. Jag minns ännu att jag efter hans död ofta tänkte på honom när jag tände min pipa. Alla har vi våra övergångsobjekt. De

UR JAG TYCKER INTE OM VATTEN. ALFABETA 2010. GOUACHE OCH BLYERTS, BESKUREN. ©EVA LINDSTRÖM

är symboler för våra subjektiva behov och upplevelser.

Övergångsobjektet är också, som namnet säger, objektivt. Det finns som faktiskt föremål. I den egenskapen hör det till den objektiva sfären av erfarenheten. Ett av Winnicotts bidrag till förståelsen av lekens värld är nu att mellan det inre subjektiva och objektiva yttre placera det "tredje området" (*third area*) som det ställe som möjliggör förbindelsen mellan subjektivt (inre) och objektivt (yttre). Den verksamhet som sker där är leken, och i den deltar barnet med sina vuxna. Man kan säga att tredje området är mötet mellan de lekande med och utan erfarenheter av den yttre världen. Vågar barnet inte mötet i det tredje området, så finns det inte. Det är genom leken där som barnet kan mogna till att ta sitt steg ut i yttervärlden så småningom.

Leken i det tredje området, är hos Winnicott definitionsmässigt *fri*. Om man leker kurragömma men inte gör det av fri vilja, så är det inte lek. Detta är Winnicotts viktigaste kriterium för lek: friheten. Jag har många gånger funderat över schemapunkten "fri lek" på svenska förskolor. Den är oerhört viktig, men lika viktigt är att vuxna förhåller sig aktivt till innebörden i "fri".

EN ANNAN AV MINA auktoriteter, G H Mead, har ett närliggande men annorlunda främsta kriterium för förskolebarnens roller: identitetsbygge. Det barn gör mer än något annat när de leker roller är att de i sin egen upplevelse blir till människor i en mänsklig gemenskap, att de blir många olika slags typer av

människa (Kalle med sin Hobbe är barn i motsats till föräldrarna som är vuxna, han är rymdhjälte eller ett offer för en otäck häxa = lärarinnan), för att så småningom finna att vissa typer passar bäst (Kalle är pojke och blivande manlig hjälte) och till slut som vuxna urskilja sig själva som varelser med unik personlighet. Allt detta försiggår i en värld av fria val, om vi ska ta Winnicott på allvar. Meads och Winnicotts lekteorier passar varandra som hand i handske, nämligen som kompletterande fenomen som tillsammans bildar en helhet.

Krönet på Winnicotts lek teori blir att det tredje området med dess lek utgör den mänskliga *kulturens vagga*. Utan detta område blir människan inte en kulturskapande varelse, därför att det tredje området är det enda ställe som den subjektiva upplevelsen utan förstörelse kan möta den objektiva yttervärlden. Kreativiteten har alltså som sin absoluta förutsättning leken, en tanke som också återfinns hos Mead i hans betoning av vikten av att barn leker just olika och många roller under den intensiva lekperioden. Han talar om att barnet är nyckfullt (*whimiscal*), ett drag som i bästa fall kan ordnas till att bli *kreativitet*.

Winnicott var inte bekant med Meads texter, men han skulle ha ställt sig sympatiserande. Båda framhäver så starkt att barnet faktiskt inte har ett autonomt själv från början utan leds fram till att i leken skapa sig självt genom mänskliga möten, där barnets beteende återspeglas och bekräftas.

Lars-Erik Berg
pedagogiska.magasinet@lararforbundet.se

LITTERATUR

- Berg, L-E (1992/2010): *Den lekande människan*. Studentlitteratur.
Svenska psykoanalytiska föreningens skriftserie no 5 (2002): Winnicott.
Wikipedia: Artikel om Winnicott.
Winnicott, D W (1981): *Lek och verklighet*. Natur & Kultur.
Winnicott, D W (1983): *Barnet, familjen och omvärlden*. Natur och Kultur.